

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Α'

Εἰς τὸν τελευταῖον τόμον τῆς παρούσης Ἐπετηρίδος (Η', 1931, σελ. 206 - 213) ὁ κ. Σπυρίδων Θεοτόκης ἐξέδωκε πολύτιμον βενετικὸν ἔγγραφον τῆς 8^{ης} Ἰουνίου 1363 ἀναφερόμενον εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ ἐπιβληθέντας ἐμπορικὸς δασμοὺς, οἱ ὅποιοι δῆθεν προεκάλεσαν τὴν κρητικὴν ἀποστασίαν τοῦ ἔτους τούτου.

Τὸ ἔγγραφον εἶναι ἰδιαίτερος πολύτιμον διὰ τὰς περιεχομένας πληροφορίας περὶ τοῦ ἰσχύοντος ἐν Κρήτῃ δασμολογίου. Ὁ κ. Θεοτόκης προέταξε τοῦ ἔγγράφου παρατηρήσεις τινὰς καὶ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ συνεισφέρω ἐνταῦθα μερικὰ συμπληρώματα, τὰ ὅποια, ἐλπίζω, θὰ βοηθήσουν εἰς τὴν κατάληψιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου.

α'. Τὰ ἄρθρα 1 καὶ 2 ἔχουν ὡς ἑξῆς: «1^ο Quod forenses, qui prius solvebant de commercio duo pro centenario de mercibus suis ad introitum et exitum, debeant solvere ipsa duo, sicut fuit alias ordinatum. 2^ο Item quod omnes fideles, tam de Creta quam de Venetia et aliunde, solvant commercium in Creta unum pro centenario de omnibus mercationibus, quas extrahent de Creta, et illuc conducent undecumque, sicut alias captum fuit». Ὁ κ. Θεοτόκης μεταφράζει (σελ. 209) τὸν ὅρον *commercium* διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔμπορία. Νομίζω ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοσις τῆς λέξεως θὰ ἐπετυγχάνετο μᾶλλον διὰ τοῦ βυζαντιακοῦ ὅρου *κομέριον*¹. Ἄλλωστε ἐν τῷ προκειμένῳ ἔγγράφῳ, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς, ἡ λέξις ἐλήφθη ἐκ τῆς ἑλληνικῆς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ ὅρος *κομέριον*, ἥδη ἀπὸ τοῦ I' αἰῶνος, ἐχρησιμοποιήθη πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐμποικοῦ δασμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰσεπρατέτετο ἄλλοτε μὲν ἐπὶ τῇ πωλήσει καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τῇ ἐξαγωγῇ ἢ εἰσαγωγῇ τῶν ἐμπορευμάτων. Περισσότερας πληροφορίας περὶ τοῦ ζητήματος βλ. παρὰ G. Millet, *Sur les sceaux des commerciaires byzantins*, *Mélanges Schlumberger* (Παρίσιοι, 1924) σελ. 303 - 327. Germaine Rouillard, *Les taxes maritimes et commerciales d'après des actes de Patmos et de Lavra*, *Mélanges Diehl* (Παρίσιοι, 1930) σελ. 283 - 284, καὶ Δ. Α. Ζακυθηνῶ, *Le chrysobulle d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens* (Παρίσιοι, 1932) σελ. 54 - 59.

¹ Ἄντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὅρον *datium*. Πρβλ. καὶ σελ. 213 τῆς μελέτης τοῦ κ. Θεοτόκη, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῶν *commercarii*, ἧτοι τῶν *κομερκιαρίων*.

β'. Εἰς τὸ ἄρθρον 6 τοῦ ἐγγράφου γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐξαγομένου ἐκ Κρήτης μονεμβασιωτικοῦ οἴνου, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερον γνωστός ὑπὸ τὸ ὄνομα *Malvasie* ἢ *Malvoisie*. Τὸ χωρίον τοῦτο ἀφίνει εἰς τὸν ἀναγνώστην μερικὰς ἀπορίας: πῶς, δηλαδή, ἦτο δυνατόν νὰ γίνεται ἐξαγωγή μονεμβασιωτικοῦ οἴνου ἐκ Κρήτης. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀρχετὰ ἐνωρὶς οἱ Βενετοὶ ἤρχισαν νὰ ἐξάγουν εἰς τὴν Ἱταλίαν καὶ τὰς λοιπὰς χώρας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κρητικὸν οἶνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδιδον τὸ ὄνομα τῆς Μονεμβασίας. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ θὰ ἐπεθύμουν νὰ θπενθυμίσω διδακτικώτατον χωρίον τοῦ ἑλβετοῦ περιηγητοῦ *Felix Faber* (ἢ *Fabri*), ὁ ὁποῖος ἐπεσκέφθη κατὰ τὰ ἔτη 1480-1483 τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολήν. «*In radice Maleae, λέγει, est civitas, quae Malfasia¹ dicitur, iuxta quam crescit praecipuum vinum, quod vere est malfaticum, ut dicunt quidam, et hoc olim ducebatur in occidentales partes. Numquam cretense vinum esset occidentalibus cognitum, sed postquam gustatum est cretense esse melius malfatico, cretense emunt et sibi nomen malfatici tribuunt, non enim amplius ducitur malfaticum vinum in Occidentem, cum Malfasia iam sit Turcorum, qui vineas non plantant, sed hoc, quod nobis de Oriente adducitur, est vinum creticum, de Creta vel Candia et de Metona transvectum, nihil de Malfasia habens nisi nomen*»².

γ'. Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 14 ἄρθρον τοῦ ἐγγράφου δὲν φαίνεται ὀρθῶς παραδεδομένον. Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον: «*Item imponatur datium misetariis, quod sicut ad presens solvuntur grossi tres per venditorem et totidem per emptorem pro co. yperperum, ita solvantur grossi quatuor, pro quolibet parte, et de hac additione sensarii nil habere debeant*». Ὁ κ. Θεοτόκης μεταφράζει ἢ μᾶλλον ἀναλύει τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον διὰ τῶν ἐξῆς: «Ἐπιβάλλεται ὡσαύτως φορολογία εἰς τοὺς μεσίτας, καὶ ἀντὶ τῶν τριῶν γροσίων ἀνὰ ἑκατὸν ὑπέρπυρα, τὰ ὁποῖα ἤδη λαμβάνουσι παρὰ τοῦ πωλητοῦ καὶ ἄλλα τόσα παρὰ τοῦ ἀγοραστοῦ, θὰ λαμβάνωσιν εἰς τὸ ἐξῆς γρόσια 4 παρ' ἑκάστου τῶν μερῶν. Τοῦ ἐπὶ πλέον τούτου οἱ μεσίται³ οὐδὲν δικαιοῦνται». Τόσον τὸ πρωτότυπον ὅσον καὶ ἡ διδομένη ἐρμηνεία δὲν ἱκανοποιοῦν τὸν ἀναγνώστην. Κατὰ τὸν ἐκδότην, πρόκειται περὶ φορολογίας ἐπιβληθείσης εἰς τοὺς μεσίτας· ὀλίγον ὁμῶς κατωτέρω γίνεται λόγος

¹ Ἀντὶ *Malvasia* = Μονεμβασία.

² *Fratris Felicis Fabri, Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Egypti peregrinationem*, ἑκδ. C. Hassler, τόμ. Γ' (Stuttgart, 1849) σελ. 314.

³ Ὁ ὄρος *messitae* ἀπαντᾶται ἐν ἐμπορικῇ συνθήκῃ τοῦ ἔτους 1304 μεταξὺ Ἀνδροῦνικου τοῦ Β' καὶ τῶν Γενοואτῶν. Βλ. *Zachariae, Jus*, τόμ. Γ', σελ. 624: «*et messitas Januensium*».

περὶ δικαιωμάτων τῶν μεσιτῶν τούτων ἐπὶ τοῦ εἰσπραττομένου φόρου. Πῶς λοιπὸν νὰ συμβιβάσωμεν τὰ ἀντιφατικά ταῦτα στοιχεία;

Νομίζω ὅτι τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει κακῶς παραδοθῆ καὶ ὅτι ἐπιβάλλεται μία ἐλαφρὰ διόρθωσις. Ἀντί: *item imponatur datium misetariis*, πρέπει ἴσως νὰ ἀναγνώσωμεν: *item imponatur datium pro misetariis*. Ἡ διόρθωσις αὕτη καθιστᾷ τὸ κείμενον καταληπτὸν καὶ μᾶς βοηθεῖ εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σημασίας τῶν ὄρων *misetarius* καὶ *sensarius*. Κατὰ ταῦτα, θὰ ἔδιδον τὴν ἐξῆς ἐρμηνείαν: «Μέχρι σήμερον οἱ διεξάγοντες ἐμπορικὰς πράξεις (ἀγοραστοὶ καὶ πωληταὶ) ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δίδουν 3 γρόσια ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ὑπὲρ τῶν *misetarii* (περὶ τῆς σημασίας βλ. ἀμέσως κατωτέρω). Ἦδη ὁ δασμὸς οὗτος ἀξάνεται εἰς 4 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ διαφορὰ (1%) δὲν θὰ διατίθεται ὑπὲρ τῶν *misetarii*, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου». Διὰ τὴν γίνῃ πλήρως καταληπτῆ ἡ ἐρμηνεία αὕτη, πρέπει νὰ καθορισθῆ ἐπακριβῶς ἡ σημασία τοῦ ὄρου *misetarius*, τὸν ὁποῖον ὁ κ. Θεοτόκης ἀπέδωσε διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ μεσίτης.

Οἱ ὄροι *misetarius* καὶ *sensarius* εἶναι ἰσοδύναμοι. Τὸν δεῦτερον εὐρίσκομεν εἰς μετάφρασιν χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου Γ' Κομνηνοῦ, αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ ἔτους 1367. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα ἔχει ὡς ἐξῆς: «Comanda el mio imperio che questi (οἱ Βενετοὶ) debia haver palmo, pexo proprio e peculico e sanseri, come a li Zenoexi»¹. Τὸ χωρίον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἕτερον χωρίον παλαιότερου χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1319, ἀπολυθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Β' τῆς Τραπεζοῦντος καὶ διασωθέντος ἐν λατινικῇ μεταφράσει. Ὁ βενετικὸς ὄρος *sanseri* ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸν νεολατινικὸν *metassarius*². Ὁ τελευταῖος οὗτος ὄρος κρύπτεται ὑπὸ τὸν τύπον *misetarius* τοῦ κρητικοῦ ἐγγράφου.

Οἱ *sanseri* καὶ *metassarii* οὗτοι ἦσαν ὑπάλληλοι τῶν ἐμπορικῶν ἀποικιῶν τῆς Βενετίας, οἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰς ἐμπορικὰς πράξεις, καθώριζον τὴν τιμὴν τῶν ἐμπορευμάτων καὶ πιθανώτατα ἐξύγιζον τὰ πωλούμενα ἢ ἀγοραζόμενα εἶδη³. Πρὸς ἀμοιβὴν τῶν ὑπηρεσιῶν των εἰσεπράττετο συμπληρωματικὸς δασμὸς περὶ τοῦ δασμοῦ τούτου γίνεται λόγος ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἐγγράφῳ, ὡς φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἐκ τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου, ὅπου ὀρίζεται ἡ ἀμοιβὴ ἄλλων δημοσίων ὑπαλλήλων, τῶν βουλλωτῶν (*bullatores*)⁴.

¹ Thomas-Predelli, *Diplomatarium Veneto-levantinum*, τόμος Β', σελ. 129.

² Δ. Α. Ζακυνθηνοῦ, Ἔνθ' ἀν., σελ. 10.

³ Αὐτόθι, σελ. 77-78 καὶ 84-85.

⁴ «Item imponatur datium pelanimi (γρ. pelamini ἢ pellamini) aptato et coriis, pro quolibet corio integro solvantur parvi 8, de quibus bulatores habeant parvos tres et alia sint comunis».

δ'. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 16 ἄρθρον τοῦ ἐγγράφου ἀναγινώσκουμεν, πλὴν ἄλλων, καὶ τὰ ἑξῆς: «*Ordinatur insuper, quod quodlibet navigium portate usque centum miliaria solvere debeat pro arboragio ypperperum unum*» (σελ. 213). Ὁ κ. Θεοτόκης ἐρωτᾷ ἐν ὑποσημειώσει μήπως πρέπει νὰ γράψωμεν ἀντὶ *arboragio*, *arboraggio*, καὶ μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ: δικαίωμα ἀγκυροβολίας (σελ. 210). Ἡ λέξις ὅμως ἔχει καλῶς καὶ οὐδεις λόγος ὑπάρχει νὰ προσφύγωμεν εἰς διόρθωσιν. *Arboragium* εἶναι ἄλλος τύπος τοῦ ὄρου *arboraticum*, γνωστοῦ ἐκ μεσαιωνικῶν ἰταλικῶν ἐγγράφων¹. Πρέπει δὲ νὰ σχετισθῆ πρὸς τὸ λατινικὸν *arbor* καὶ τὸ ἰταλικὸν *albero*. Ἐσήμαινε λοιπὸν φόρον βαρύνοντα τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα. Σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρόκειται περὶ ἐπιδράσεως βυζαντιακῆς καὶ ὅτι ὁ ὄρος *arboraticum* εἶναι ἀπλῆ μετάφρασις τοῦ ἑλληνικοῦ καταρτιατικόν².

Β'

Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος εἶχε πρὸ ἐτῶν ἀντιγράψει τρία πολύτιμα ἔγγραφα, ἀναφερόμενα εἰς τὸ ταξείδιον τοῦ πρίγκιπος Ἄνδρέου Παλαιολόγου, υἱοῦ τοῦ δεσπότη Θωμᾶ, εἰς Γαλλίαν καὶ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα Κάρολον τὸν Η'. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐπ' ἐσχάτων ἐπιμελείᾳ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Βογιατζίδη (Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1930, σελ. 301 - 304). Πλὴν τῶν τριῶν τούτων ἐγγράφων, ὑπάρχει καὶ ἕτερον, ἀποκείμενον ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων (*fonds français 28669. Pièces originales, 2185*), τὸ ὁποῖον, διαφυγὸν τὴν προσοχὴν τοῦ Λάμπρου, ἐκρίναμεν σκόπιμον νὰ δημοσιεύσωμεν ἐνταῦθα.

En la p(rese)nce de moy

Notaire et secretaire du Roy, n(ost)re S(eigneu)r³. Andreas de Paleologus prince de Constantinoble S(eigneu)r de la Moree a / confesse avoir eu et receu de Jehan le Gendre luy⁴ des (tres)oriers des guerres dud(ict) S(eigneu)r, et par luy commis a tenir le compte

¹ Πρβλ. προχείρως R. Commissione per la pubblicazione dei documentifi nanzari della Republica di Venezia. Serie seconda. Bilanci generali. Τόμ. Α', τεῦχος α', (Βενετία, 1912), σελ. LX, LX σημ. 3, LXI σημ. Ὁ ἐκδότης τῶν ἐγγράφων τούτων δὲν ἠδυνήθη, καὶ αὐτός, νὰ καθορίσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Ὁ *Du Cange*, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, ἐν λέξει, λέγει ὅτι ὁ ὄρος *arboragium* ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1307, ἐπιφέρει δὲ τὰ ἑξῆς: «*nisi legendum putes anchoragium vel abordagium...*». Πρόκειται ὅμως καὶ ἐνταῦθα περὶ περιττῆς διορθώσεως.

² Περὶ αὐτοῦ βλ. G. Rouillard, Ἐνθ' ἄν., σελ. 282.

³ Ἡ ἄλλως: *nostre sire*.

⁴ Σήμερον, ἐκ τοῦ λατινικοῦ *hodie*. Πρβλ. τὸ σημερινὸν *aujourd'hui*.

et f(ai)r(e) les paiemens des / fraiz ex(tra)ordinaires de ses guerres
 La somme de sept vings trois livres quinze solz tourn(ois) a luy
 donnee (et) ordonnee p(ar) celui S(eigneu)r p(our) aucunement / le
 recompens(er) de partie des grans fraiz, et despen(ses) q(u'i)l a faiz a
 venir dud(ict) pais de Constantinoble¹ devers led(ict) S(eigneu)r pour
 aucuns faiz et / affaires touchans le bien de celui S(eigneu)r et de son
 royaume en actend(ant) q(ue) celui S(eigneu)r l'ait mieulx fait appoin-
 ter et recompens(er). De / laquelle somme VII^{xx} III l(ivres) XV s(olz)
 led(ict) de Paleologus s(eigneu)r de la Moree (est) tenu (con)tent (et)
 bien paye et en acquicte (et) quicte de Jehan / le Gendre tresor(ier)
 des guerres et tous ault(res). Tesmoing mon seing manuel cy mis
 a sa r(e)q(uê)te. le premier jour de novembre l'an / mil CCCC quatre-
 vings et douze.

BOHIER *

Παρίσι, Σεπτέμβριος 1932.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ

¹ Πράγματι ὁ Ἄνδρεας Παλαιολόγος ἤρχετο ἐκ Ῥώμης, οὐχὶ δ' ἐκ Κων/πόλεως.

² Henri Bohier. Πρβλ. P. P é l i c i e r, Lettres de Charles VIII, τόμ. Γ' σ. 302 - 303.